

Ігор ГИРИЧ (Київ)

**ПАНТЕЛЕЙМОН КУЛІШ ПОВНЕ ЗІБРАННЯ ТВОРІВ.
ЛИСТИ. – К.: КРИТИКА, 2005. – Т. I: 1841–1850 / УПОРЯД.,
КОМЕНТ. О. ФЕДУРУК; ПІДГОТ. ТЕКСТІВ О. ФЕДУРУКА,
Н. ХОХЛОВОЇ; ВІДП. РЕД. С. ЗАХАРКІН. – 648 с.**

Важко писати про видання, яке не має суттєвих вад і навіть претендує називатися зразковим археографічним продуктом. Легше, коли рецензована книжка має недоліки й у рецензента є можливість продемонструвати власні знання та ерудицію. З іншого боку, писати про відмінне археографічне видання велика приємність, так рідко видавці нас втішають бездоганною, академічного рівня продукцією. Саме до таких приємних винятків належить перший том із запланованого десятитомника листів Пантелеймона Куліша, який має стати складовою частиною повного зібрання творів одного з трьох апостолів Кирило-Мефодіївського братства.

Підготував том уже достатньо відомий дослідник у ділянці кулішевознавства Олесь Федорук, який виступив у томі в кількох іпостасях: зібрав розкиданий по багатьох архівосховищах епістолярій П. Куліша, археографічно опрацював його (разом із Н. Хохловою, яка скопіювала 52 листи П. Куліша до П. Плетньова) і підготував колосальний за фактажем коментар, зробив анотований іменний та “глух” покажчики – географічний та періодичних видань, написав коротку але достатньо докладну вступну статтю до коментаря.

Уже побіжний погляд на структуру книжки наводить на висновок, що читач матиме до діла з небуденним виданням. Із 648 сторінок на тексти листів припадає лише 328 сторінок. Усерешта – науково-довідковий апарат, причому від с. 341 до с. 587 – це ситуативний коментар. Отже, на коментар припадає майже стільки обсягу (246 с.), скільки на самі листи. Саме коментар, на нашу думку, має бути предметом гордоців для видавців. У нашій філологічній та історичній археографічній літературі такі аналоги важко відразу пригадати. Спливає на гадку ВУАНівське видання листів Тараса Шевченка середини 20-х років минулого століття, яке вийшло під загальним редагуванням Сергія Єфремова. У ньому коментар складав дві третини обсягу книжки, але над підготовкою працювало з десяток коментаторів. З видань останніх років подібну коментаторську працю здійснила Галина Бурлака для першого тому серії “Епістолярна спадщина М. Грушевського”, проте ще більшу роботу нею було здійснено для третього тому цієї серії (книжка з’явилася на початку 2006 р.). Отже, О. Федоруківі довелося провести грандіозного масштабу працю, яка обіймає, мабуть, не менше 80–90% часу з інших робіт по підготовці видання: передусім пошуку і копіювання листів.

Коментарі мають дослідницький характер. Вони вводять читача в контекст тої історичної епохи, в якій жив і працював П. Куліш. На переконання упорядника, епістолярій Панька Омельковича сучасному читачеві, а особливо історикові куди цікавіший, ніж його художньо-літературна творчість, яка має скоріше меморіально-академічний інтерес. Листи – може, єдине за потужністю джерело, що розкриває постать П. Куліша як визначного громадсько-політичного діяча. Він був одним з творців модерної України, закладав ті фундаментальні основи світовідчуття українця, які згодом, і після відходу П. Куліша, розвивалися, модифікувалися і, зрештою, стали невід’ємною частиною української філософії історії.

Уже цей виданий том показує нам, з яким велетом національної думки ми маємо справу і як недостатньо ми його ще знаємо й цінуємо. Приміром, загальним місцем для пересічного читача вже стало знання про П. Куліша – творця сучасного українського правопису, який ми ще звемо кулішівкою. А ці листи дають змогу докладніше нюансувати ці знання, побачити ту суспільно-політичну складову, яка відіграла в правописі важливішу за філологічну роль. Саме П. Куліш першим рішучорве з до того часу спільним “общерусским” правописом, ярижкою і максимовичівкою, за які трималися Кулішеві побратими Т. Шевченко, М. Костомаров, М. Максимович та ін. Листи дозволяють періодизувати за часом по–гляди П. Куліша на правопис. Бо ж і він певний час був прихильником максимо–вичівки. Можна висловити навіть припущення, що не лише повільність, з якою друкував свої етнографічні видання М. Максимович, стала причиною охолодження стосунків між Михайлом Олександровичем і Паньком Омельковичем, але й різниця у поглядах на майбуття української культури і української справи згодом розвела обидвох по різних кутах національного табору. Знадобилося півстоліття, щоб підтвердилася правота П. Куліша – українське суспільство остаточно обрало фонетичний правопис.

Листи першого тому торкаються двох періодів громадської діяльності П. Куліша: до заслання – це час його активної участі у роботі Кирило-Мефодіївського товариства і часу тультського заслання. Його думки про літературу, народну творчість, історію, суспільну філософію розкриваються в листах до Л. Дубельта, М. Гулака, П. Плетньова, М. Юзефовича, О. Бодяньського, М. Погодіна, М. Білозерського, М. Костомарова, О. Куліш, О. Ханенка, Т. Шевченка та ін.

Складністю для упорядника було мати справу з визначною особою, з різнобічною постаттю, листами якої цікавилася низка дослідників. Попри те, що невиданою лишається значна частина листів П. Куліша (третина, за підрахунками О. Федорука), близько двох тисяч листів уже було у різний час і у різний спосіб опубліковано, починаючи від 60-х років XIX ст. до наших днів. Справжній епістолярний бум припав на 20-ті роки XX ст., коли одночасно кілька десятків дослідників у різних журналах, окремих виданнях і спеціалізованих збірниках друкували окремі групи листів П. Куліша. Деякі з них, підготовлені до публікації, так і не були надруковані і залишилися в архівах цих дослідників. А серед них були першорядні літературознавці – І. Франко, К. Студинський,

М. Возняк, В. Петров. Крім обізнаності з усіма цими публікаціями, нинішній публікатор мусив тримати рівень подачі документального матеріалу і з цим завданням він успішно впорався. Коментаторові довелося бібліографічно зафіксувати величезну кількість книжок, які читав або використовував з науковою метою П. Куліш Біографії усіх осіб, які згадуються у листах, О. Федорук розкрив у анованому іменному покажчику. Причому пріоритет уваги до біографічних деталей зроблено для малознаних осіб. Ті, про кого достатньо інформації в енциклопедичних виданнях, природно, менш детально описані.

Для ліпшого розкриття конкретно-історичних ситуацій коментатор залучав паралельні джерела, низка з яких видобувалася з архівів. Приміром, О. Федорук залучив спогади і щоденники П. Куліша, Ганни Барвінок, О. Бодяньського, М. Костомаровата ін., листи з їхніх архівів, що зберігаються в Інституті рукописів НБУ ім. В. Вернадського та відділі рукописів Інституту літератури ім. Т. Шевченка. Коли, скажімо, йшлося про непорозуміння між П. Кулішем і Срезневським і О. Бодяньським, коментатор знаходив аналогічний за хронологією і тематикою лист О. Бодяньського до І. Срезневського, робив з нього обширний витяг і таким чином глибше прояснював причини непорозумінь. Взагалі паралельне листування використано О. Федорук надзвичайно широко. Передусім до коментування було залучено листи близьких родичів П. Куліша – Ганни Барвінок і Миколи Білозерського

Використано було, по можливості, й інші паралельні джерела, як, наприклад, свідчення знайомих П. Куліша, які вони давали жандармам під час слідства над кирило-мефодіївцями (допити Г. Андрузької М. Рігельмана).

Складовою частиною коментаря є посилання на джерело, з якого робився друк для книжки. Як правило, автор робив копію за оригіналом листа. Причому обов'язково вказується бібліографічна нотатка першодруку якщо такий був. Бракує хіба принаймні побіжної згадки, наскільки першодрук відрізняється від теперішньої публікації. Упорядник зазначає про часто-густо суттєві відмінності, значні купюри і скорочення без зазначення їх трикрапками.

Передача текстів здійснено за загальною археографічною традицією, до якої вдаються співробітники Інститутів літератури, археографії та джерелознавства, архівісти. Упорядник уникав втручань у текст, вдаючися лише до обережних осучаснень правопису, що є, на наш погляд, цілком виправданим підходом. Усі випадки розбіжностей з оригіналом О. Федорук повністю застерігає в археографічній частині післямови.

Російські прізвиська передаються згідно з підходами видавництва “Критика”, в українській транскрипції. При цьому видавці і науковий редактор С. Захаркін потрапляють у мимовільну пастку. Далеко не кожну персоналію можна визначити за національністю. Наприклад, важко погодитися, що Ф. Туманський був росіянином, скажімо, О. Оглоблин у “Людах Старої України” однозначно кваліфікує його як українця, котрий, як і більшість “петербуржців” XVIII ст., мусив писати російською. Тому не варто було його писати “Фьодором” (с. 554). Так само чи варто російських царів, які вже двісті років в українській літературній традиції відомі як Петро I, Микола I та Катерина II, – так їх називав і Т. Шевченко, іменувати “Пьотр”, “Ніколай” і “Єкатеріна”.

Чого ще бракує книзі, так це факсиміле сторінок оригіналів листів П. Куліша. І тут справа не лише у відсутності ілюстративного ряду, це чисто змістова вада. По-перше, читач мусить мати перед собою зразок почерку П. Куліша, що може знадобитися для ідентифікації невідомого тексту в архіві, і тут книжка стала б у пригоді. Друга річ – це необхідність переконатися в тому, наскільки археограф точно передав текст, які були його втручання в оригінальну мову. Для цього було б потрібно хоч декілька фотографій, але немає жодної.

Не зашкодила б виданню й докладніша історична передмова, бо маємо лише історіографічну й археографічну. Зразком тут мали б стати передмови І. Лисяка-Рудницького й І. Коровицького до листів О. Назарука й Д. Дорошенка до В. Липинського у публікаціях СЄДІ (Філадельфія) 70-х років минулого століття. Проте це радше смакове зауваження, яке зовсім не обов'язково ставити упорядникові на карб.

Власне, ці дуже незначні зауваження – все, що, на мій погляд, можна закинути упорядникові, який за виконанням наближається до археографічного абсолюту.

Насамкінець напрошується ще одна рефлексія загальнішого порядку. Чи вдасться “Критиці” втримати такий високий рівень підготовки й у наступних томах серії? О. Федорук і С. Захаркін є спеціалістами високого рангу, дослідниками-максималістами, які вважають – коли видавати джерело, то неодмінно робити це на академічному рівні. Проте реалії часу дуже невтішні. Цей том “Листів” готувався два роки. Коли збережеться такий самий темп, при праці однієї людини такої самої кваліфікації та кількості коштів на підготовку десятим том ми побачимо лише у 2025 р. Користувачу ж передусім потрібні тексти П. Кулішавже зараз. Просто скопіювати документ – річ простіша, що не вимагає дуже високої кваліфікації, яку має О. Федорук. Може, краще чимшвидше видати текстовий матеріал і відмовитися від марудної і надзвичайно витратної й невдячної справи з коментування? Але віриться у краще, сподіваємося на диво, яке полягатиме у тому, що знайдуться спонсори на паралельну підготовку кількох томів одночасно і здійснення усієї амбітної програми видання за високим археографічним стандартом у принаймні вдвічі стисліші терміни.